

Pere Antoni Pons

La vida, el temps, el món:

sis dies de conversa
amb Joan F. Mira

PUV

La vida, el temps, el món:
sis dies de conversa amb

Joan F. Mira

Pere Antoni Pons

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

Assaig 23

© Pere Antoni Pons i Joan F. Mira

© D'aquesta edició: Universitat de València, 2009

Publicacions de la Universitat de València

Arts Gràfiques, 13 -46010 València

Il·lustració de la coberta: fotografia de J. F. Mira © Àngel Sánchez

Disseny de la col·lecció: Inmaculada Mesa

Realización ePub: produccioneditorial.com

ISBN: 978-84-370-7419-1

Índex

Portada

Portada interior

Créditos

L'home que té el món dins el cap

1. De l'Horta a Roma (1939-1960)

1. Els orígens familiars. Els pares
2. La família durant la República, la guerra i el franquisme
3. La Torre. Primeres lectures. Primeres escoles
4. El Col·legi dels Escolapis. Els amics. El pecat
5. La mort del pare. El monestir d'Iratxe. La descoberta de la llengua
6. Roma. La Universitat Gregoriana. L'entrada al món

2. Els anys seixanta

1. El retorn a València. El Grup dels 17. Inicis de l'activisme valencianista
2. La voluntat de pragmatisme. Les ànsies de modernitat

3. Assumpció (amb matisos) del socialisme. El Partit Socialista Valencià

4. La fàbrica alemanya. Les classes de grec. Esdeveniments mundials

5. La importància de la literatura catalana. I Joan Fuster

3. Política, ideologia, país

1. Ideals o idees. El País Valencià, el catalanisme

2. Sobre Espanya, la imprevisibilitat de les nacions i els complexos del catalanisme

3. Sobre la història recent d'Espanya

4. La política activa. Èxits i fracassos del valencianisme

5. Del socialisme a l'economia de mercat (sense moure's gaire del lloc)

6. El desastre del colonialisme. La catàstrofe de la descolonització

7. Dretes i esquerres (encara i malgrat tot)

8. Utopies i democràcia. I les noves potències

4. Antropologia, educació, universitat

1. Passió per l'antropologia. Treballs de camp

2. Possibilitats de l'antropologia

3. Incursions acadèmiques. Mestres antropòlegs. Els canvis de la societat valenciana

4. El Museu d'Etnologia de València. La faceta intel·lectual i literària sota l'influx de l'antropologia

5. Educació. La devaluació de l'ensenyament. El parvulari de la universitat

6. Models vàlids d'universitat. Els perills i els reptes del futur

7. La història de la universitat. La feina de professor

5. Literatura, lectures, traduccions

1. Provatures literàries. Primeres lectures. La qualitat estètica

2. Els premis. El taller de l'escriptor. La crítica

3. Limitacions, condicionaments, estímuls. L'obra novellística

4. Assagisme, articulisme, premsa

5. Passions lectores. El món clàssic. El món medieval

6. Més passions lectores. La literatura moderna

7. Traduccions

6. De portes endins

1. Hàbits, vicis, plaers

2. Els viatges. La família

3. L'art. El cinema

4. Mestres i amics

5. Déu, la vellesa, la mort. I el futur

Títols publicats

L'home que té el món dins el cap

La pregunta que cal respondre en aquesta presentació no és: quin interès pot tenir per als lectors un llibre de converses amb en Joan Francesc Mira? Això ja queda suficientment clar donant un cop d'ull a la seva bibliografia i a la seva trajectòria com a figura pública, en la seva triple faceta literària, intel·lectual i política.

Qualsevol que conegui —en la seva globalitat o només parcialment— les seves novel·les, els seus assaigs, les seves traduccions, i els seus milers i milers d'articles de premsa, així com la seva participació directa o indirecta en molts dels projectes i les iniciatives politicoculturals més importants que s'han dut a terme durant les últimes quatre dècades llargues al País Valencià (també en els Països Catalans en el seu conjunt), sap que en Mira és un dels noms cabdals de la literatura catalana contemporània i una de les figures que han marcat d'una manera més substancial i decisiva el curs del debat ideològic i nacional, que forçosament ocupa, des de fa temps, un lloc central en l'agenda d'aquest país. Així doncs, l'interès que, a priori, podia tenir un volum de converses amb ell era enorme. I més que evident.

La pregunta que cal respondre en aquesta presentació és, per tant, una altra. I és exactament la mateixa que jo vaig haver de plantejar-me quan vaig decidir emprendre el projecte, proposar-li-ho a ell i buscar un editor. Aquesta pregunta: quin sentit té fer un llibre de converses amb un escriptor que, en tantíssims dels seus papers, ha formulat, explicat, argumentat o almenys deixat constància de les seves idees, valoracions i opinions sobre un ventall de

temes divers i amplíssim, i que, a més a més, no poques vegades ha escrit sobre fets i esdeveniments i anècdotes referents a les seves pròpies vida i persona?

Pregunta delicada! Que, tanmateix, no em va costar gaire de respondre. Fer un volum de converses amb en Joan Francesc Mira, que oferís un retrat global del personatge (idees i obres, biografia i caràcter), tenia sentit perquè els grans escriptors són inacabables com els seus llibres, i perquè els intel·lectuals que observen, pensen i interpreten el món sense caure en les certeses fàcils del dogma sempre són capaços de trobar un nou matís o un plec inèdit a allò que ja han observat, pensat i interpretat, i perquè les persones que han dedicat els seus dies a treballar amb constància i rigor, i a lluitar amb fermesa, ponderació i persistència per les pròpies idees i conviccions, acaben tenint una vida que val la pena que sigui coneguda i contada.

El lector que no conegui a fons ni l'obra ni la figura d'en Mira pot tenir la temptació de fer-se'n, en un primer moment, una idea superficial, reductiva, incompleta: la de l'escriptor, meticulós i sedentari, que s'ha consagrat a la tasca creativa i intel·lectual i que ha passat la majoria de les seves hores tancat al seu estudi especulant sobre els embolicats assumptes del món i escrivint els seus llibres i llegint els llibres d'altri, o bé la del ferm i reflexiu patriota valencià que, quan la conjuntura històrica o el deure íntim així li ho han demanat, ha sortit a la palestra pública per participar tan activament com ha calgut en tota mena d'actes politicoculturals.

Certament, en Mira ha estat —i és— tot això. Però alhora ha estat —i és— tanta l'heterogeneïtat de la seva faceta intel·lectual i literària —quant a gèneres, disciplines, temes, interessos, perspectives. . . — i han estat tan

variades les seves actuacions civils que resulta totalment impossible (si un no vol córrer el risc de ser imprecís o, pitjor encara, injust) de definir-lo amb unes quantes etiquetes prefabricades i a l'ús.

La rellevància d'en Mira dins el món de la literatura i la cultura catalanes es fonamenta en una raó òbvia i evident: l'envergadura de la seva obra literària i intel·lectual, la massa de feina —molt àmplia i molt sòlida— que ha fet durant quaranta anys. Tanmateix, potser el que més el singularitza és la seva condició d'escriptor i pensador tot terreny, que se sap moure, sense contradicció, entre els extrems del compromís ideològic i de la solitària erudició, i el qual és capaç de sentir-se igualment còmode tant si fa un discurs en el míting electoral d'un partit polític com si remena, furga i investiga entre les lleixes plenes de volums venerables de la Biblioteca del Vaticà.

La versatilitat intel·lectual recorre de cap a cap tota l'obra d'en Mira, i es fa evident tant en els seus assaigs i articles com en les seves novel·les i, també, en les seves traduccions —no cal insistir gaire en l'acrobàcia, mental i literària, que suposa haver traduït els *Evangelis* i *El tramvia* de Claude Simon, la *Divina Comèdia* del Dante i *Contra els galileus* de Julià l'Apòstata, entre d'altres.

Els seus articles de premsa, que ell concep i defineix com petits assaigs, són una mostra perfecta d'aquesta versatilitat. Tots els temes i parcel·les de la vida hi caben: la història, l'antropologia, la política, la religió, l'economia, els costums més quotidians, la moral, la ciència, la literatura, l'art. . . Res no queda fora dels seus papers, res no és intel·lectualment descartable, potser perquè, en el seu cas, res no ha estat tampoc descartable vitalment. Henry Luce, un dels dos fundadors de la revista TIME, que és una de les lectures periodístiques de capçalera d'en

Mira, va explicar una vegada que la seva ambició era aconseguir que els lectors del seu setmanari se sentissin al món com a casa. I precisament això és el que sent el lector assidu dels articles de l'autor valencià: com si tot l'incumbís i l'interessés, com si tot el que succeeix arreu del planeta tingués o pogués tenir a veure amb ell.

Antropòleg per vocació, hel·lenista per dedicació professional, ideòleg i activista patriòtic per deure cívic, i escriptor potser per totes tres coses alhora, en Mira ha aconseguit aplicar tots els seus coneixements per elaborar un tipus d'assaig sovint innovador, controvertit a vegades i personal sempre, el qual es caracteritza, ja sigui en les obres de tema polític i nacional com en les de tema sociocultural, per una prosa clara, persuasiva i fluent, i per una perspectiva no deformada pels llocs comuns i els prejudicis, i deslliurada de qualsevol tipus de cotilla empobridora. El resultat ha acabat sent una obra assagística en què les eines de l'antropologia ajuden a comprendre i explicar millor els batibulls de la política, en què el present és sempre contextualitzat per la història, i en què les referències culturals, literàries i artístiques són —substància— molt més que un pur ornament sofisticat o luxós.

Amb les seves novel·les, en Mira ha aconseguit la fita que es proposen tots els novel·listes: construir un món personal i, alhora, crear un estil propi. Hereu d'una robusta tradició narrativa que ell mateix s'ha anat forjant com a lector de les més diverses literatures, la seva obra novel·lística funciona com la de molts dels millors autors dels segles XIX i XX, que recreaven un món que, al mateix temps, era metàfora o expressió del món. Ja apuntaven cap a aquesta direcció els seus primers tempteigs narratius; és a partir d'*El desig dels dies*, però, quan la força i la consistència del

seu projecte novel·lístic comencen a prendre forma definitiva, a consolidar-se.

La sèrie de tres novel·les que prenen com a marc la ciutat de València —*Els treballs perduts*, *Purgatori* i *El professor d'història*— és la momentània culminació d'aquest món novel·lístic. Totes tres obres configuren una estampa de la ciutat de les últimes dècades, alhora que fan un retrat, viu i tortuós, d'un cert home occidental modern, el qual assisteix a les radicals transformacions —polítiques, socials, de costums, morals, culturals, demogràfiques i urbanístiques— que es van produint al seu voltant des d'un desconcert clarivalent, des d'una lucidesa indefensa o estupefacta. A més a més, a tot això cal afegir-hi una prosa (l'estil!) impecable i inconfusible, sinuosa i neta, massissa i dúctil, capaç de conjuminar, sense artificis, la densitat de les idees més complexes amb la pura musicalitat del verb.

Si aquest llibre de converses fos en realitat una biografia es podria haver intitulat *L'home que tenia el món dins el cap*. Entre parèntesis, duria un subtítol: (*I que, del cap, el va anar abocant sobre la pàgina*). Quedaria artificios i divuitesc. Però seria prou exacte.

En qualsevol cas, no és una biografia, sinó un volum de converses. I la motivació que em dugué a fer-lo va ser — purament i simple— l'entusiasme per l'obra d'en Mira i les ganes de parlar llargament amb ell, d'interrogar-lo fins a la sacietat, d'escorcollar-li en directe i personalment els gustos, les opinions, el temperament, les manies, les idees. Pot donar la impressió, ho reconec, de ser una motivació elemental i interessada. Però no se m'ocorre cap garantia millor per assegurar que els lectors que s'hi aproximïn hi acabin trobant, ells també, allò que més els intriga i els interessa del personatge.

El procés d'elaboració del llibre s'ha allargat durant quatre mesos. Totes les converses s'han dut a terme a la casa que en Mira té a Castelló, en l'espaiós estudi on guarda bona part de la seva biblioteca i on escriu els seus papers. En total, hem gravat una trentena d'hores de preguntes i respostes. El llibre està dividit en sis blocs. Els dos primers tenen un marc cronològic: un va sobre la infantesa i l'adolescència de l'escriptor, i l'altre se centra en la dècada dels 60. Els altres quatre tenen un marc temàtic, el qual sempre és molt obert i folgat: el tercer abasta temes relacionats amb la política, la ideologia i el país; el quart amb la universitat, l'educació i l'antropologia; el cinquè amb la literatura; i el sisè i darrer inclou un ample espectre d'assumptes esparsos i de curiositats personals. Així mateix, cada un dels blocs està dividit en diferents apartats, per aclarir el text i facilitar-ne la lectura.

El procediment que hem seguit ha estat senzill, però lent i minuciós. Abans de cada encontre jo preparava un extens qüestionari sobre els possibles assumptes a tractar, que li feia arribar per correu electrònic. Ell se'l mirava, i em suggeria la inclusió de certs temes o hi donava directament el vistiplau. Entre trobada i trobada, jo transcrivia, eliminant només algunes reiteracions, el que dúiem fet. En enllestir la transcripció de cada bloc, li passava el material, que ell corregia, revisava, matisava, ampliava o retallava. Una vegada tinguérem tot el material treballat en la seva primera versió, ens reunírem de nou per afegir-hi encara unes quantes preguntes i respostes més. Per rematar. O per tapar forats. O per arrodonir.

Entrevistar en Mira és un exercici intel·lectual fascinant, però exigent i esgotador: si creu que una pregunta que li has fet resulta massa vaga, et renya i t'obliga a reformular-

la; si creu que has emprat un concepte inapropiat per a allò que pretens expressar, et diu sense embuts que no toques pilota; si li demanes que teoritzi a partir d'un concepte o un terme que ell considera una abstracció sense sentit, t'envesteix i et desmunta la paradeta amb una filípica quirúrgica i enèrgica. Això fa que, de vegades, la seva pinta de savi menut i cordial prengui un aire esquerp i altiu, de professor sever i amb poca paciència.

Quan vaig concebre la idea de fer aquest llibre, tot d'una vaig tenir clar que l'objectiu era elaborar un perfil —com més complet, millor— d'en Mira, i al mateix temps donar una visió (necessàriament selectiva, però vasta) del món a través de les seves reflexions, experiències i opinions. Així mateix, el resultat final havia d'interessar tant a l'historiador de la política i a l'expert en literatura com al simple curios cultural i al lector no especialista, estrictament apassionat dels llibres de l'autor. Al capdavant això és, si fa no fa, el que ell ha aconseguit al llarg dels anys: construir una obra heterogènia i rica que ha interpel·lat, i ha acabat arribant, a un públic molt divers que, sovint, li ha estat —li segueix essent— molt fidel.

PERE ANTONI PONS

1. De l'Horta a Roma (1939-1960)

La infantesa i l'adolescència de Joan Francesc Mira són, alhora, típiques i molt peculiars. No hi falta cap dels ambients, anècdotes i situacions que, en general, varen marcar les vides de tants homes i dones d'aquest país que varen néixer amb la guerra i varen créixer durant les dues primeres dècades del franquisme. Però, en certa manera, tots aquells ambients i anècdotes i situacions hi figuren tan profusament, i amb tanta varietat, que els primers anys de la seva biografia semblen un singular compendi dels elements més emblemàtics de l'època.

La peripècia vital del Mira infant va transcórrer amb normalitat, però ja amb algunes particularitats decisives. El fet de viure, amb perfecta naturalitat, entre l'Horta i la ciutat de València li va donar la possibilitat de tenir una doble mirada sobre el seu món més proper, una mirada que era complementada pels contactes que tenia amb la branca de la seva família, oncles i cosins, que vivien en terres de Castella. A aquesta doble mirada cal afegir-hi també la complexitat ideològica d'un pare de dretes que no era obtusament franquista, i que manava als fills que li donessin un cop de mà amb les feines de la granja familiar alhora que els deixava ben clar que estudiar era el seu principal deure.

Va ser justament la mort sobtada i prematura del pare allò que féu que l'adolescència d'en Mira fos a la fi molt especial. Del col·legi dels Escolapis de València i dels jocs amb els amics per la ciutat i per l'Horta, va desembarcar al monestir d'Iratxe.

Els tres anys que hi va passar, consagrats als estudis i a la fe religiosa, van acabar quan l'enviaren a la Universitat Gregoriana de Roma. De la dura vida monàstica en la gèlida Navarra cap al bullici fascinant de la capital italiana, que representà el primer tast del gran món. En l'Espanya franquista, costa imaginar un periple personal més insòlit. Si en Mira hagués estat francès o italià, Truffaut o Tornatore n'haurien pogut fer una pel·lícula.

En Mira parla sobre aquells anys sense reticències, però amb un pudor sempre vigilant. De tant en tant, a més, interromp la conversa per deixar clar que, quan haguem acabat, voldrà revisar el que va dient. Segons quines coses potser no voldré que surtin al llibre, aclareix. És l'escrupolositat que mostrarà durant l'elaboració de tot el volum. Amb una diferència: quan tracta temes personals, al minuciós rigor habitual en Mira hi afegeix l'actitud a la defensiva de qui és poc propens als strip-teases íntims, als exhibicionismes biogràfics.

1. Els orígens familiars. Els pares

Quins són els orígens dels vostres dos cognoms, Mira i Casterà?

De part de mare, el meu cognom Casterà és molt clàssic d'Alzira. Amb tota certesa, és d'origen gascó: casterà, en gascó, vol dir «castellà», qui guardava un castell. Sembla que eren un poble peculiar, o almenys a França tenen aquesta fama: una gent una mica aventurera, com D'Artagnan, que era gascó. Les migracions més intenses de la Gascunya cap al País Valencià es produïren al segle XVI, i els que arribaren ací eren sobretot jornalers, gent pobra que venia a buscar-se la vida. A València, per cert, hi ha un

carrer de Gascons, on jo tenia una tia que visitava sovint, al costat de l'església de Sant Martí.

La família de ma mare era bastant modesta. Per una banda eren sabaters i per l'altra es dedicaven al transport amb cavalleries. El meu avi matern tenia un carro i era traginer, i morí d'un accident professional: es va ferir amb la tralla del cavall, que estava infectada, i va morir de tètanus. Nosaltres, ara, pensem que els accidents de trànsit són propis només de la nostra època, però en el passat ja n'hi havia molts. De fet, el meu avi patern va morir atropellat per un carro, davant de casa, a València, al Camí Reial.

Els meus avis de part de pare, Mira i Amorós, eren respectivament del Fondó dels Frares i del Fondó de les Neus, dos pobles de la rodalia d'Elx, entre Monòver i el Pinós. Tots els Mira valencians són originaris de Xixona, i estan documentats des de finals del segle XV, quan apareixen ja com a «ciutadans d'immemorial». Al segle XVII, una branca prima va anar a parar cap a les muntanyes entre Guadalest i Alcoi, en una de les repoblacions posteriors a l'expulsió dels moriscos. Uns altres van anar cap a la vall del Vinalopó: la família del meu pare prové d'aquesta branca, la mateixa que la mare de Pasqual Maragall. Eren llauradors rics, i cap al 1902 o 1903, quan el meu pare ja devia tindre quatre o cinc anys, varen tindre la pensada de vendre totes les terres que tenien per aquella comarca, i comprar una finca immensa a la Manxa, prop d'Albacete: una finca «*de veinte pares de mulas*», tal com deien per allà.

Pareix que pretenien pagar-ho en tres terminis, però no varen poder pagar el tercer, crec que per culpa d'un rebrot de la fil·loxera i, a la fi, es quedaren a la finca, però només com a encarregats o masovers. Un mal negoci, però amb

els anys tota la família se'n sortí. Els prop de quaranta cosins que tinc escampats per la Manxa i una mica pertot, han estat gent molt emprenedora, s'han dedicat a negocis de tota mena i tots han prosperat. Per allà, per Albacete, la família de mon pare eren «*los valencianos*», i els meus avis, oncles i ties, sempre van parlar valencià entre ells.

Quan i per què va anar el vostre pare a València?

El meu pare va començar el servei militar ací, abans de la dictadura de Primo de Rivera, quan aquell era capità general de València. Durant la mili, va haver d'anar a la guerra del Marroc, i el van donar per mort quan el famós desastre d'Annual, on molts dels seus companys varen morir. Ell, però, aquell dia no hi era: havia hagut de quedar-se al campament. En tornar, va decidir establir-se a València. Va intentar buscar-se la vida fent negocis que a temporades li anaven bé i a temporades no tant. I llavors va conèixer la meua mare.

Tenia estudis el vostre pare?

Ell i els seus nou germans reberen un tipus de formació molt especial. Quan vivien a Albacete, els mestres acudien a casa. Els avis els van educar a la manera clàssica: no tingueren títols, però reberen una certa formació, fins i tot els ensenyaren música. És a dir: era un home amb cultura. I molt emprenedor. A finals dels anys 20, els negocis li anaven tan bé que fins i tot tenia cotxe amb xofer. Però, a partir d'un moment, les coses no degueren anar tan bé, i acabà treballant a Hisenda, de recaptador de contribucions, en una oficina al centre de València. Després de casats, van viure alguns anys al barri de Velluters. El meu pare, però, no suportava viure dins un pis enmig de la ciutat, i va llogar una casa als afores, al camp. Va buscar una casa ben gran al poble o barri de la Torre, dins del terme municipal de València, i allà, paral·lelament a la seua

faena oficial, tenia un hortet i una granja, de gallines i a vegades també de porcs. Aquesta era la seua veritable passió: llegia llibres d'avicultura, introduïa innovacions, portava fitxes i controls. . . Quan tenia deu o dotze anys, de bon matí, abans d'anar al col·legi, jo mateix havia d'ajudar el pare i els germans a donar menjar als animals. Poc després, el 1952 o 53, hi hagué una pesta que ens matà tots els porcs. Això el deixà molt tocat: econòmicament i sobretot anímicament. Ja no es va refer. I poc després es va morir.

Tenia pensat que els seus fills es dediquessin a la granja?

No, de cap manera. Quan ell va morir, els meus dos germans (tinc també una germana petita) estaven cursant ja carreres universitàries, estudiaven Dret. I jo estava ja en cinquè de batxillerat: el meu pare tenia molt clar que tots els fills haviem de tindre una carrera, tot i que eren molt pocs els nens o joves que aleshores estudiaven.

Podeu descriure el caràcter dels vostres pares?

La meua mare era una dona molt clàssica. Físicament no era gran, tenia la cara redoneta i les faccions molt suaus. Era molt dolça, amb una paciència infinita, tenia una enorme capacitat de treball i de resignació, era molt devota però sense cap tipus de rigor ni de fanatisme. No era una dona de missa diària, però cada dia passava el rosari.

Era molt afectiva i hospitalària, molt estimada per tots els cosins que sovint venien ací i s'hostatjaven a casa. Igual que el meu pare, es va quedar molt per sota de les seues capacitats. El meu pare era molt diferent. De jove, havia estat molt elegant: en les fotos, té un aire de Rodolfo Valentino. Hauria pogut volar molt alt, i per diverses raons no va triomfar. Però tota la vida va conservar un aire distingit. Era molt rígid, eixut. Tenia un temperament una

mica autoritari, però sempre molt controlat: poques vegades pegava una bufetada, i les vegades que ens en pegà alguna havia estat perquè tocava. No tolerava ni la irresponsabilitat ni la ganduleria.

Va provar d'inculcar-vos una certa idea d'ambició, que havíeu de fer coses importants?

Segurament no d'una manera explícita, però sí que ens estimulava, i ens feia molt evident què era el que valorava: l'esforç, la intel·ligència, la faena ben feta. . . Si jo o els meus germans trèiem bones notes, no ens afalagava, perquè era simplement el que havíem de fer. Les bones notes no mereixien cap premi, sinó un gest d'apreciació i de confiança. Tant el meu pare com la meua mare eren, per la forma com tractaven els fills i com es comportaven a casa, bastant arquetípics: ella era la dolçor i ell l'autoritat, ella era la suavitat i el confort i ell l'exigència i la serietat. Ara bé, a mi em tractà amb més condescendència que als meus dos germans, que em guanyen d'onze i dotze anys: sempre vaig sentir que em tenia una gran confiança.

Era un home religiós?

Era creient, però no religiós. La religiositat popular en aquest país era molt diferent per als homes i per a les dones: aquella cosa tan típica de l'home que acompanya la dona a missa, però la deixa a la porta de l'església i ell llavors se'n va al cafè amb els amics, o es queda fora fumant un cigarret. Però era creient: era inconcebible no ser-ho. No era de missa, però tampoc no era anticlerical. A més, ell era un home molt de dreta. Quan varen fer la Santa Misió, devia ser l'any 48, una predicació per tot Espanya per a reconvertir tots els perversos rojos i per a fer una expiació general dels pecats, a casa teníem hostatjat un «missioner» del País Basc o de Navarra, un

capellà robust i amb boina. Però mon pare no va anar mai a cap dels sermons que va donar.

Complia socialment i políticament, doncs, però no religiosament.

Sí. El meu pare era sobretot una persona d'ordre.

2. La família durant la República, la guerra i el franquisme

Com va viure l'època de la República, la vostra família: la vostra mare tan religiosa, el vostre pare de dreta?

La República va coincidir quan ells es mudaren a l'Horta, i això suppose que féu que no visqueren les convulsions d'una manera tan directa. Almenys, jo mai no els vaig sentir cap comentari negatiu o crític contra la República. Mon pare havia estat un gran partidari de Primo de Rivera, com a home de dreta i fill d'una família de llauradors rics. En parlava sovint, i molt elogiosament; fins i tot havia estat membre del Sometent.

Amb Primo de Rivera, ell veia que hi havia ordre i autoritat, i aquest era el seu ideal. Tingué també unes certes simpaties per Blasco Ibáñez, encara que Blasco era republicà. Era un republicanisme, però, molt evolucionat cap a la dreta, molt populista, sobretot als anys trenta. Quan portaren a València les despulles de Blasco, amb uns vaixells de l'armada espanyola, el pare va anar a veure-ho, i passats els anys ma mare recordava, respectuosa i admirada: «Hi havia els dos presidents, el de Madrid i el de Barcelona». Es referia al del govern d'Espanya i al de la Generalitat de Catalunya: Alcalá Zamora i Macià! Amb això vull dir que no era ideològicament fanàtic o obtús.

I com visqueren la guerra civil?

Ho passaren malament. Degueren viure en un règim d'autosubsistència: encara que, almenys, pogueren menjar, aprofitant el que donaven l'hort i la granja. A més, la família d'Albacete eren molt de dretes (després, cinc cosins meus van anar a la División Azul!), i allà a la Manxa passaren molta por, i mon pare hagué de tindre algun familiar mig refugiat o amagat a casa.

No sofriren cap gran desgràcia, en tot cas.

No: ho passaren molt fotut, això sí. Ara bé: per alguna raó que ell no va explicar mai, durant la guerra el meu pare va estar uns mesos tancat a la presó. No sé per què, potser perquè havia estat del Sometent. . . D'això, a casa no se'n parlava. Per al·lusions, alguna vegada: la mare mig explicava alguna volta que anava a portar-li una cistelleta amb menjar. . . Però res més: ni detalls ni explicacions de cap mena. Alguns dels germans i dels nebots de mon pare també varen estar tancats. I a ma mare, el que més la va afectar fou el tancament d'esglésies i la crema d'imatges. A més, durant la guerra va morir la mare del meu pare, i no li pogueren fer un funeral, l'hagueren d'enterrar sense misses ni oracions: això ma mare ho trobava horrorós. En tot cas, de la guerra tampoc no se'n parlava massa: ni de les penúries, ni tampoc de com de roïns eren els rojos. Jo no vaig créixer en un ambient en què fóra ni molt viu ni molt present un odi o un rancor contra la República.

A la postguerra, es recuperaren més o menys ràpid?

El meu pare va reprendre la seua faena a Hisenda, i amb la granja a casa i amb els ingressos com a recaptador, anàvem passant, amb temporades bones i altres de dolentes. Guanyava prou per mantindre la família i per portar els meus germans al col·legi, i després a la universitat.

S'adaptaren bé al nou règim?

Sí, però mon pare no formà mai part de la Falange ni res d'això. Ara bé, la Falange era l'única organització que existia en què un xiquet o un adolescent podia anar de campaments a l'estiu, i els meus germans sí que s'hi van apuntar; i després jo, als onze o dotze anys. En totes aquelles activitats organitzades pel Frente de Juventudes, hi participaven els nanos que anaven al col·legi: dúiem uniformes, fèiem excursions, cantàvem cançons i himnes, cridàvem eslògans, ens impartien una mica de doctrina. . . I ens agradava: perquè, en el fons, no era sinó un joc d'infants o d'adolescents. Que t'agradara l'acampada, o les cançons, no significava que fores un fanàtic cec, ni de bon tros. L'important no era la ideologia, sinó l'ambient de camaraderia, el sentit de formar part d'un grup, el fet de participar d'una jerarquia. . . Aquesta jerarquització en grups de joves ja no existeix. Existia en els grups de la lluita clandestina antifranquista, com ara el PC, i avui, potser, existeix només en els grupuscles d'extrema dreta, o en les bandes de carrer, sobretot en les d'origen sud-americà. I potser respon a una necessitat fosca de l'edat adolescent. . .

És a dir: que el vostre pare no assumí la doctrina de Franco i no provà tampoc d'inculcarvos-la?

No, en absolut. Fins i tot tinc un record, molt borrós però molt cert, de quan va acabar la Segona Guerra Mundial, i és molt significatiu. El pare s'havia assabentat de la notícia per la ràdio o pel diari, i jo vaig rebre la sensació que ell estava content perquè havien guanyat «els nostres», o siga els bons.

Sorprenent, no? Tenint en compte la intoxicació informativa que hi devia haver. . .

No, perquè tant el nazisme com el feixisme italià venien de molt abans. A més, entre els dos models, el que

representaven Hitler i Mussolini, i el que representava Churchill, mon pare necessàriament havia de sentir-se més còmode amb el de Churchill, que era un conservador, una persona d'ordre. És curiós, però aquest terme avui ja no s'usa: una persona d'ordre no té per què ser un fatxa, pot complir un paper social positiu.

3. La Torre. Primeres lectures. Primeres escoles

Com éreu de petit?

Tinc el record d'haver tingut una infància prou feliç, sense limitacions innecessàries ni repressió. A això, hi ajudà molt l'espai físic en què vaig créixer: entre el camp i la ciutat. Les possibilitats externes d'haver viscut en aquell doble món em donaven una forma de llibertat i comoditat, i els meus horitzons no eren els típics d'un nen de poble. Tenia les ties de València; i a més la família d'Albacete, que venien molt sovint, amb dos cotxassos: ja havien prosperat, les cosines anaven vestides com figurins de moda. . . Tots els veïns els admiraven, quan venien amb aquells cotxes de luxe; però a la vegada nosaltres, cada setmana, havíem de netejar la merda de les gallines. D'una banda, doncs, vivia en un món de referències que superava de molt l'ambient rural, però alhora el meu món físic era profundament rural. I mai no em vaig sentir desplaçat o incòmode ni a la ciutat ni a l'Horta.

Del lloc on vàreu créixer, el poble de la Torre, ja en deu quedar ben poca cosa.

Ja no en queda res. Avui, la Torre està integrada a la ciutat; abans, en canvi, era un poble de l'Horta, encara que dins del municipi de València. No un poble aïllat, però, perquè havia crescut al voltant d'una carretera important: la de l'eixida sud de València, que tenia el nom antic de

Camí Reial de Madrid. Hi passaven carros, alguns camions i pocs cotxes, autobusos. . . També teníem el tramvia, que passava per davant de casa. A més, les professions de la gent eren molt diverses. Una part de la població treballava a la ciutat; una altra part es dedicava a les indústries ja antigues de la zona; una altra part es dedicava al camp. . . És a dir: físicament, era un poble, tot envoltat d'horta, però l'ambient —ni l'economia ni els horitzons vitals— no era el típic d'un poble aïllat i rural: ara en diríem suburbà, potser.

És curiós: València mai no ha estat capaç d'atraure la gent dels pobles dels voltants, però en canvi sempre ha estat en simbiosi amb l'Horta. Respecte d'això, hi deu tindre alguna cosa a veure el factor llengua. A la València dels 40 i 50, encara es parlava molt de valencià, però el castellà ja era l'idioma dominant. A l'Horta, en canvi, el predomini del valencià era total. A la Torre hi havia una família o dues d'immigrants, i els dèiem «els castellans». Això marcava la diferència. A casa, els pares ens parlaren en castellà, perquè era el que tocava (estem parlant de començaments dels 40, en ple franquisme), i com un signe d'ascens social, però entre ells sempre parlaven en valencià. I dels companys de l'escola primària i de la colla infantil, jo no parlava castellà amb ningú.

Amb els amics de València, tampoc?

Jo vaig començar a anar al col·legi, als Escolapis de València, quan tenia deu anys. Vaig preparar-me l'ingrés de batxillerat per lliure, assistint a una acadèmia a Benetússer, un poble important de la indústria del moble. I la llengua dominant del col·legi era el castellà, però molts alumnes procedien de pobles de l'Horta o de la Ribera, i parlàvem valencià. Tot i que els professors ens matxacaven perquè parlàrem en castellà, com a cosa de «cultura»: no era una repressió metòdica, però diguem que parlar valencià estava

desaconsellat. Amb els amics de la ciutat, però, sí que solíem parlar castellà.

Quina presència tenia la cultura a casa vostra? Hi havia llibres? Quins?

A casa nostra hi havia una situació cultural peculiar. Encara que el meu pare no tenia una carrera, feia un ti-pus de treball que no era manual ni mecànic. A més, sempre havia tingut clar que els fills havien d'estudiar: això va fer que, quan jo vaig començar a llegir, ja heretara els llibres que havien utilitzat els meus germans. Les converses que hi havia a casa també eren una mica peculiars: sobre les matèries que ells estudiaven, els papers que havien de preparar per a les classes. . . Cosa, en qualsevol cas, bastant rara en aquell entorn.

Abans he dit que mon pare era un home que va estar per sota de les seues capacitats. I això queda perfectament il·lustrat amb el fet que, tot i els seus escassos recursos, ell intentava portar la granja de manera moderna i modèlica. Per això tenia llibres americans d'avicultura, i aplicava les tècniques més avançades. Criava gallines (en devíem tindre prop de cinc-centes), però no ho feia d'una manera antiga o tradicional, sinó molt racionalitzada. Era un home que volia estar al dia en tot. I, més important encara, sabia que, per estar al dia, el més útil eren els llibres, o les revistes.

Recordeu alguns títols importants que hi hagués a casa?

Teníem una col·lecció de *Clásicos Castellanos*: jo, des de molt menut, he llegit Cervantes i Lope de Vega i Calderón. . . I Blasco Ibáñez, és clar. Des de sempre he estat un gran devorador de llibres. També teníem algunes novel·les d'aventures: Juli Verne, Emilio Salgari. . . I novel·les de l'Oest. Les lectures més substancials que recorde, però, eren els clàssics castellans.

I de cultura oral, us en transmeteren?

No gaire. A casa no hi havia tradició d'explicar històries, llegendes o rondalles. De fet, la mare fins i tot cantava molt poques cançons: un repertori de sarsuela, de cançons de moda. Potser perquè el pare i la mare eren de llocs diferents, a casa la cultura narrativa tradicional no existia. Hi havia, sí, històries familiars molt sucoses, però res més. Fins i tot les creences de curanderisme i del que ara en diem superstició, pròpies dels pobles, jo només les vaig conèixer a través dels veïns. Quan una veïna em posava un amulet, un escapulari contra el mal d'ull, ma mare no protestava, però després habitualment feia algun comentari una mica irònic. . .

Com era la vostra primera escola: mestres, mètodes. . . ?

Era la clàssica escola unitària: hi havia una única mestra per a totes les matèries i edats. La mestra es deia Donya Josefina, i l'escola estava a la Torre mateix. Després, també vaig anar a l'escola particular d'una mestra que es deia Donya Conxa. Pagàvem unes trenta pessetes per mes i, rebobinant, pense que devia ser una mestra represaliada. Era una senyora que donava classe al seu pis, a deu o dotze criatures, i sols hi anàvem els fills de les famílies que teníem uns mínims recursos. Això va ser fins als nou anys. Llavors vaig anar, durant tot un curs, a Benetússer per a preparar els exàmens d'ingrés al batxillerat.

No conserve cap sensació d'haver estat oprimat a l'escola per cap tipus d'endoctrinament especial. Ens ensenyaven el que ensenyaven pertot arreu: des de la taula de multiplicar fins a Adam i Eva i el pecat original. Com a material escolar, l'únic llibre d'estudi era una enciclopèdia on hi era tot: Història Sagrada, Geografia, Matemàtiques, etc. Naturalment, aleshores no hi havia bolígrafs: teníem

palillero» amb plomí, i un tinter, i a escriure. Jo tenia una bona cal·ligrafia, que he perdut, i que avui ja gairebé ningú no té. O només als EUA i a Anglaterra, on encara ensenyen a escriure amb lletra clara i regular.

Creieu que és útil tenir una bona cal·ligrafia?

Sí, perquè això significa que, des de molt menut, saps que hi ha coses que han de seguir una pauta, que han d'estar ben fetes, i que, si no estan ben fetes, no valen.

Éreu bon estudiant?

Era dels més espavilats. Anava a l'escola molt a gust, tenia bona relació amb la mestra, i també es devia notar l'ambient cultural de casa: era dels pocs que en tenia. Un altre record d'aquella època, i que me l'han reforçat algunes fotos, és que jo devia ser dels més ben alimentats de la colla. Estem parlant de l'any 46 i 47, i a les fotos es veu com la majoria de nanos estaven molt prims, amb les cuixes eixutes i els genolls sortint, mentre que les meues cuixetes estaven més replenes. És un record que conserve: jo treia el meu berenar, un entrepà amb formatge o amb una barreta de xocolata, i molts dels meus companys de classe se'l miraven embadalits. Això vol dir que passaven gana. Era una època dura. . . I aquest record a mi m'ha deixat una sensació, molt de fons però molt real, d'haver estat una miqueta privilegiat, de no haver estat igual que els altres. I si, a això, hi afegim que, per ambient familiar, jo era dels que parlava i escrivia millor, i entenia les coses amb més facilitat, probablement devia tindre la sensació de ser una mica especial.

L'examen d'ingrés al batxillerat degué estar xupat, doncs.

Normalment es feia als deu anys, i era un examen brutal. I no només això: al juny vaig fer l'examen d'ingrés i al setembre ja em vaig examinar de les assignatures del

primer curs de batxillerat. Vaig haver d'anar a l'Institut Lluís Vives, al centre de València, i em vaig haver d'examinar de vuit o nou assignatures davant d'un tribunal, com a alumne «lliure». I després, als Escolapis, a començar el segon curs de batxillerat amb només deu anys. . .

4. El Col·legi dels Escolapis. Els amics. El pecat

Cursàreu el batxillerat al Col·legi dels Escolapis de València: el canvi degué ser important.

Sí, però jo tenia el precedent dels meus germans. Els havia acompanyat al Col·legi alguna vegada, havia conegut alguns professors. . . Era molt natural. La mare, a més, ja havia anat de menuda a l'Escola Pia d'Alzira. Per tant, anar als Escolapis era cosa de família. Hi vaig estar fins als quinze anys. I tampoc no sentia que el que m'ensenyaven fóra cap endoctrinament molt bèstia, perquè no anava en contra de res que jo sabera o pensara: era l'època, l'ambient. . . Ens ensenyaven molta religió, però la religió formava part de la meua vida familiar. Era normal. Encara que, retrospectivament, jo ara veja que tot plegat era molt encarcerat: insistien molt en les idees de control, que Déu tot ho veia, que no podies pecar. . .

Aquesta era la idea bàsica?

Sí. És que estem parlant d'una època en què es considerava que, als set anys, un nen ja era responsable moral dels seus actes i, per tant, podia fer pecats. Jo, a partir dels set anys, ja em confessava. Però no em preocupava ni em turmentava: si tocava el cul a una xiqueta, em confessava i ja està! Tot era part de la roda de la vida. Una altra cosa eren les prohibicions. Si feies alguna cosa que no es podia fer, venia el professor, capellà o no, i et clavava una bufetada. El càstig corporal era molt

habitual: alguns eren més sàdics i uns altres més mesurats, però quasi tothom pegava. Però és que, si no hi havia càstig dels mestres, hi havia abús dels alumnes. Jo recorde haver vist, amb onze o dotze anys, com els professors més tous eren pujats a cavall pels alumnes. Pujats a cavall, literalment. La violència era molt present: entre els xiquets, a l'escola. . . Als companys més febles, els altres nois els feien de tot: els humiliaven, els torturaven, era una cosa horrorosa. Pareix que la violència a les aules és només un assumpte actual, que abans no n'hi havia, i això és fals.

Quan us trobàveu amb els amics, i jugàveu i parlàveu, era present la idea de pecat, teníeu en compte el que us deien els capellans?

No, ens divertíem, anàvem d'un lloc a un altre. Al contrari del que han dit altres persones, la presència de la religió, el pes del pecat, jo personalment ho recorde com una cosa molt delimitada: tenia el seu lloc, i prou. No afectava tota la resta. I el que hi podia haver de repressió entre els sexes, això s'iniciava amb la pubertat. Fins als onze o dotze anys, entre els nens de l'horta, hi havia molta llibertat quant al contacte entre els xiquets i les xiquetes. A partir d'aquella edat, però, elles ja es mostraven més retretes: es produïa un canvi, s'alçava una barrera. . . Un fet interessant és que els xiquets de ciutat eren més tancats que els de l'horta: com que tenien una vida físicament molt més restringida, i no tenien espais només per a ells, acabaven sent més tancats i reprimits que els xiquets del camp: nosaltres érem més lliures, anàvem en grup pel carrer o pels camps, xiquets i xiquetes barrejats, i ens donàvem la mà, o ens pessigàvem, o ens fregàvem dissimuladament els colzes. . . , i més coses. Quan vaig escriure *Els cucs de seda*, pensava en tot això.

Com eren els mestres?